

DIE PAMFLET VAN DR. H. S. PRETORIUS „DIE KERKNAAM”

Die Franse het 'n spreekwoord wat in Afrikaanse vertaling lui: „Die wat homself verontskuldig, beskuldig homself”. Hierdie woorde is ook op dr. H. S. Pretorius in verband met sy bogenoemde pamflet van toepassing. Hy is daarin vol van selfverontskuldigings, maar as mens die pamflet gelees het, sien mens hoe hy met al daardie verontskuldigings homself beskuldig. So begin hy om in die inleiding te vertel dat hy nie teen die Hervormde Kerk as sodanig skryf nie, dat hy die Hervormde Kerk as 'n Susterkerk erken, dat hy vir sy mede-Afrikaners wat in die Hervormde Kerk is, dieselfde gevoel het as vir die wat tot sy eie Kerk behoort. Maar die Hervormde Kerk het dr. Pretorius nooit gevra om deur hom „erken” te word nie, en so 'n erkenning al dan nie deur hom is vir die Hervormde Kerk om die ewe. En wie het hom ooit beskuldig dat hy vir sy mede-Afrikaners wat lid van die Hervormde Kerk is 'n ander gevoel sou hê as vir die wat lid van sy eie Kerk is? Van myself sê hy dat hy dit duidelik wil stel dat hy niks teen my persoon het nie, en dat hy my selfs „eer en respekteer” en dat dit hom „swaar val” om „teen” my „op te tree”. Maar wat bly van hierdie „eer en respekteer” oor as dr. Pretorius verder in sy pamflet my feitlik van oneerlikheid beskuldig en my eer op so 'n growwe wyse aanrand? Wat op aarde het die feit of hy my eer of nie eer nie, of hy my respekteer of nie respekteer nie, met wetenskaplike historiese ondersoek te make? As mens jouself die vraag stel

waarom dr. Pretorius so ongevraagd hierdie subjektiewe apogetiese selfverontskuldigings rondstrooi, dan kry mens die antwoord uit die gees van die pamflet self: hy wil met hierdie stroopsmeedery sy bittere afkeer teen die Hervormde Kerk en teen my as skrywer van die geskiedenis van die Hervormde Kerk bedek, net soos 'n skerp swaard in 'n skede bedek word, terwyl dit tog te eniger tyd daaruit getrek kan word.

Verder blaas dr. Pretorius sy eie trompet, verkondig sy eie roem en spog met sy eie bekwaamheid as geskiedenisnavorsers, terwyl hy tegelykertyd ds. Joh. Dreyer, dr. T. S. van Rooyen en myself wil weerlê deur ons sleg te sê en deur aan sy lesers te vertel hoe roemloos en onbekwaam ons as geskiedenisnavorsers is. Ek word selfs daarvan beskuldig dat ek die geskiedenisbronne vermink! Ons sou dan ook ten volle geregverdig wees om van hierdie pamflet van dr. Pretorius nie die minste notisie te neem nie. Die gevaar egter dat die wanvoorstellings van dr. Pretorius, as mens sou stil bly, dalk nog vir waarheid aangeneem kan word, dwing my om 'n paar opmerkings te maak.

Ek sê „wanvoorstellings”, want wat is in werklikheid die geval? Dit, dat nieteenstaande dr. Pretorius sy eie bekwaamheid so hoog roem, hy tog per slot van rekening blykbaar nie in staat is om die historiese dokumente behoorlik te lees en te interpreteer nie. Neem byvoorbeeld sy bewerings oor die inhoud van die artikel wat prof. Besselaar in *Die Afrikaner* van 11 Maart 1827 gepubliseer het, en waarin hy 'n voorbeeld noem van die gebruik van nie naam *Hervormd* in Natal in die jaar 1838 of 1839. Prof. Besselaar se woorde is as volg:

„Op 'n versoekblad, na ons voorkom van 1838 of 1839, aan die kerkraad van Uitenhage, Graaff Reinets en Worcester om bewys van lidmaatskap van met name genoemde lidmate te wil stuur, staan in aanhef en ondertekening: Vanwege den kerkenraad der *Nederduitsch Hervormde Gemeente* alhier”.

Maar tog skryf dr. Pretorius op bls. 8 van sy pamflet die volgende:

„Let wel, volgens die lys van prof. Besselaar is die eerste gebruik van die naam *Hervormd* in Natal uit die jaar 1850 en wel deur ds. Van Velden wat pas aangekom het uit Holland”.

Leser, oordeel maar self! Dr. Pretorius moet die artikel van prof. Besselaar maar nog 'n keer lees.

Op bls. 16 van sy pamflet haal dr. Pretorius die volgende woorde aan uit 'n artikel wat ek in 1917 geskryf het toe ek nog student in Holland was:

„Sedert de tweede helft van de 18e eeuw kwam in Zuid-Afrika evenals in Holland de naam *Hervormd* al meer en meer in gebruik”.

En 'n paar reëls verder vra dr. Pretorius na aanleiding hiervan :

„Waarom het die skrywer (prof. Engelbrecht) later van hierdie stelling afgewyk en die standpunt ingeneem dat Van Riebeeck die *Hervormde Kerk* in Suid-Afrika oorgeplant het? Hoe kon dit gebeur as die naam *Hervormd* eers in die helfte van die 18e eeu in Nederland in swang gekom het?”

Maar waar ter wêreld het ek ooit van hierdie stelling afgewyk? Ek onderskryf dit nog ten volle net soos ek dit ses-en-dertig jaar gelede gedoen het, en ek herhaal dat die naam *Hervormd* in Holland en in Suid-Afrika in die 18e eeu „al meer en meer in gebruik” gekom het. Die fout lê egter by dr. Pretorius wat weer nie goed gelees het nie, en daarom 'n verkeerde betekenis aan my woorde gee. My woorde „meer en meer in gebruik gekom” verander hy in „eers in swang gekom” wat heeltemal iets anders is. Ook vóór die 18e eeu is die woord *Hervormd* naas die woord *Gereformeerd* gebruik, en die gebruik daarvan het in die tweede helfte van die 18e eeu vermeerder. En ek herhaal dit hier, en iedere kerkhistorikus van enige betekenis sal dit hiermee eens wees: *dit is dieselfde kerk wat in Nederland vandag as die Nederlands Hervormde Kerk bekend is, wat in 1652 deur Van Riebeeck na Suid-Afrika oorgeplant is.* Ek verwys dr. Pretorius na 'n paar handboeke oor Nederlandse kerkgeskiedenis:

A. Ypey en I. J. Dermout: *Geschiedenis der Nederlandsch Hervormde Kerk* (vier dele, 1819-1827);

Dr. G. J. Vos Az: *Geschiedenis der Vaderlandsche Kerk* (2e druk 1888);

Dr. J. Reitsma: *Geschiedenis der Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden* (5e druk 1949 besorg deur prof. dr. J. Lindeboom);

Prof. dr. L. Knappert: *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk gedurende de 16e en 17e eeuw* (1911), *gedurende de 18e en 19e eeuw* (1912);

C. A. L. van Troostenburg de Bruyn: *De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie 1602-1795* (1884);

Dr. C. W. Th. Baron van Boetzelaer van Asperen en Dubeldam: *De Protestantse Kerk in Nederlandsch-Indië en haar ontwikkeling van 1620-1939* (1947);

Prof. dr. A. Eekhof: *De Hervormde Kerk in Noord-Amerika 1624-1664* (twee dele 1913); en verder ook:

Dr. G. J. Vos Az: *Amstels Kerkelijk leven in de eerste zestig jaren der Vrijheid. Gedenkboek bij gelegenheid van het 325 jaren onafgebroken bestaan van Kerkeraad en van de Classis van Amsterdam* (1903).

Die groot fout wat dr. Pretorius maak en waardeur hy nie teenstaande al sy deur homself so hooggeroemde bekwaamheid in 'n vir hom noodlottige begripsverwarring verstrik geraak het, is dat hy *Kerk* en *kerknaam* met mekaar vereenselwig. Die twee is vir hom een en dieselfde begrip. En telkens as 'n ander *kerknaam* gebruik word, dink hy dat daar dan van 'n ander Kerk gepraat word. Maar hy vergeet dat volgens hierdie begripsverwarring van hom die Kaapse Kerk eers in 1842 sou gestig wees, want sy naam *Nederduits Gereformeerd*¹⁾ bestaan eers vanaf November 1842, en dat verder die Transvaalse Ned. Hervormde of Gereformeerde Kerk dan eers van 1889 bestaan, die jaar toe die Sinode hierdie naam as die offisiële kerknaam vasgestel het. Die saak sal vir dr. Pretorius helder word en hy sal van sy begripsverwarring ontslae raak as hy die volgende boeke met vrug bestudeer:

Dr. H. G. Kleyn: *Algemeene Kerk en Plaatselike Gemeente* (1888);

Dr. G. Oorthuys en Dr. P. J. Kromsigt: *Grondslag en Wezen der Kerk* (1933);

Prof. dr. Th. L. Haitjema: *Nederlandsch Hervormd Kerkrecht* (1951).

Dr. Pretorius beskuldig my van „verminking van bronne”, en dan noem hy op bls. 15 van sy pamflet die volgende as voorbeeld:

„Uit 'n brief van ds. D. van der Hoff aan prof. Lauts, gedateer Kaapstad, 11 Maart 1853 (Lauts-Versameling II, No. 247) word in Bylae XXIX meer as 'n bladsy weggelaat sonder woord of aanduiding dat 'n deel van die brief nie oorgeneem is nie. In die weggelate gedeelte word deur ds. Van der Hoff o.m. meegedeel dat prof. Lauts skerp aangeval word deur onderwysers oor sy „misleiding” i.v.m. belofde betrekkings in Suid-Afrika. Die Professor word met hierdie weglating in beskerming geneem”.

Maar wat is die geval? Op 2 Julie 1920 het ek aan die Rijksuniversiteit van Utrecht, Nederland, tot doctor in die teologie gepromoveer. Die eerste deel van die eerste druk van my Geskiedenis van die Ned. Herv. Kerk van Afrika het as proefskrif gedien.²⁾ Agterin word in bls. I-CLXXX 'n vier-en-vyftig tal bylaes afgedruk van argiefstukke

---

¹⁾ Ek het nie net die oog op *Gereformeerd* nie, maar ook op *Nederduits*. Altwee is 'n ewe wettige deel van die kerknaam, en die kombinasie van die twee is eers in 1842 vasgestel.

²⁾ Die tweede deel het in 1925 verskyn. 'n Tweede hersiene en vermeerderde uitgawe waarin die twee dele in een band saamgevat is, het in 1936 verskyn, en die derde eweneens hersiene en vermeerderde uitgawe het in 1953 verskyn. Die genoemde bylae is alleen in die uitgawe van deel I van die eerste druk in 1920 opgeneem. In die tweede en derde druk is dit weggelaat.

wat ek in Nederland opgespoor het en wat ek as bewysmateriaal vir die deur my in deel I behandelde gedeelte van die geskiedenis van die Hervormde Kerk opgeneem het. Die meeste hiervan was uit die Lauts-argief afkomstig wat destyds die eiendom van dr. W. J. Leyds was, maar wat in 1923 deur my toedoen deur die Unie-Regering vir die argief in Pretoria aangekoop is. Die bylaes wat ek in 1920 gepubliseer het, is maar 'n baie baie klein gedeeltetjie uit die hele Lautsargief. Bylae XXIX waarop dr. Pretorius soveel kritiek uitoefen, is 'n brief van ds. Van der Hoff uit Kaapstad aan prof. Lauts op 11 Maart 1853 geskryf. Dit is te vinde op bls. LXVI-LXXIII van my proefskrif, en beslaan sewe en 'n halwe gedrukte bladsye. Maar ek het hieruit 'n stuk weggelaat omdat dit hoogs onbelangrik is en met die Transvaalse Kerkgeskiedenis nie die minste verband hou nie. Dit gaan oor 'n paar immigrante uit Nederland na die Kaap wat ontevrede was omdat prof. Lauts hulle in Nederland nie in alle opsigte korrekte inligting oor Suid-Afrika sou gegee het nie. Lauts was in daardie dae in Nederland die vraagbaak vir iedereen wat iets oor Suid-Afrika wou weet. Maar omdat hy self nooit hier was nie, was sy kennis beperk en gebrekkig. En gebeur dit nie in ons dae ook dat immigrante, uit watter land ter wêreld ook, die toestande hier anders vind as wat hulle dit op grond van inligtings voorgestel het wat hulle in hul eie land gekry het, selfs al was die inligtings ook so juis as moontlik? Nou sê dr. Pretorius dat ek dit weggelaat het met die doel om prof. Lauts in beskerming te neem! Teen wie ter wêreld moes prof. Lauts beskerm word, en watter motiewe kon ek gehad het om hom te wou beskerm? Maar ek druk die weggelate gedeelte hier volledig af, en dan moet die leser maar self oordeel oor 'dr. Pretorius se bewering op grond hiervan dat ek kerkhistoriese bronne vermink het; die leser moet maar self oordeel of hierdie stuk 'n bron is vir die geskiedenis van die Ned. Hervormde Kerk. Die weggelate stuk lui as volg:

„Wat zal ik u zeggen van de gebr. Hoffmann? Aan boord hielden moest niet kon uithouden. Nu moet ge weten, dat Roos reeds hare zij de partij van den kaptn. en Mej. Buitenbeek! God zij met hen! Van Mej. Ruitenbeek heb ik u ook reeds geschreven. Grietje Pierik, een wondere ziel! Terstond na hare aankomst nam de Heer de Geer, apotheker alhier, haar op, bij wien zij een week of drie gelogeed heeft. Deze zorgde dat zij een dienst kreeg bij een zekeren Heer Roos, die juist hier in stad was, en te Colesbergen zich ging vestigen. Zij rijdt naar de Parel, waar zij een dag of acht vertoeven moesten en dan hunne reis per ossenwagen zouden vervolgen. Maar nauwelijks was zij een dag of vier in de Parel geweest of zij komt weer per postwagen terug, komt bij mij aan, klaagt verschrikkelijk, dat zij zulk werk, als zij daar doen

passage betaald had! Enfin, daar Smuts mij in den beginne gezegd had dat hij gaarne haar als dienstmeid zou willen hebben, en ik ook met haar daarover gesproken had en zelfs aangeraden (doch hieraan geen gehoor had willen geven en liever naar buiten ging om dichter bij haar broer te zijn en wellicht ook om spoediger een flinke boerenjongen tot man te krijgen, waartoe hier in de stad volstrekt geen kans bestaat), was natuurlijk zijn voorslag en ook haar verzoek om bij Smuts hare dienst te presentereen. Juist stond er een rijtuig voor de deur om mijne vrouw en mij af te halen om naar Smuts te rijden, bij wien wij toen (ik geloof begin Dec.) voor goed onzen intrek gingen nemen. Zij reed dus, mede en het gevolg daarvan was, dat Smuts haar voorstelde bij hem te komen en het veertien dagen te proberen, beide vrij blijvend, indien het wederzijdsch niet beviel. Dat werd aangenomen doch na verloop van acht dagen zeide Smuts haar reeds dat zij maar moest trachten iets anders te zoeken, terwijl zij echter bij hem kon blijven tot zij iets ander had. Zij werkte intusschen zoveel haar lustte, at met ons aan dezelfde tafel en genoot alle mogelijke vrijheden en genoegens. Ook zij was niet tevreden en in haar schik; zij had zich geheel andere denkbeelden in het hoofd gezet. Namelijk geheel als Dame, als huisbestuurster te kunnen optreden, en dit gaat hier niet. De fatsoenlijkste vrouwen moeten hier tegenwoordig zelf werken, want met bedienden gaat het hier allernaarst en Europesche meiden bevallen hier niet, omdat die zoo zij zeggen, niet naar hier zijn gekomen om zich dood te werken. Buitendien is hier voor die arme meisjes weinig vooruitzicht om een vryer te krijgen; zij zijn dus kniezerig en ontevreden. Raad het dus geen een dienstmeisje meer aan om naar hier te komen. Flinke boerenmeiden, die zwaar werk gewoon zijn, dat zou nog gaan. Doch hoe dat zij, om weer de geschiedenis van Gr. Pierik te vervolgen, stappen wij van die uitweiding af. Zij schrijft naar Roobos haar geval, die antwoord dat hij een goede betrekking voor haar weet. Zij gaat er naar toe en vindt werkelijk daar een dienst, doch verlaat die weer voor een andere, waar zij nog is, zoo ik geloof, ter oppassing van eenige kinderen en tot geven van onderricht in het lezen en schrijven tegen £1½ per maand. Doch noch mij, noch Smuts heeft zij eenig bericht van haar wedervaren gemeld. Op Prof. Lauts is zij verschrikkelijk gebeten, dat die haar zo misleid heeft; zij zal u dan ook, zoo zij dikwijls zeide, een ferm brief schrijven. Ook Meeuwsen is ontevreden op Lauts over zijne misleiding en zou een scherpen brief schrijven. En toch heeft die misleiding hem thans eene goede betrekking bezorgd terwijl hij in Holland nauwelijks zijn kleeren verdienen kon. Nog meer van

die ondankbare schoolvossen zijn er hier zoo ik hoor, die Prof. Lauts, door openbare brieven en gesprekken beleedigen. Doch geduld. Er zal iemand zijn die eerlang den handschoen voor Prof. opneemt."

Op bls. 16 van sy pamflet beskuldig dr. Pretorius my van een-sydigheid en verder van verminking van geskiedbronne. Hy doen dit op grond van die volgende:

„'n Brief van die heer Jan Pijnappel (destyds 'n welbekende persoon in Nederland wat hom baie vir die Voortrekkers beywer het) aan prof. Lauts, d.d. 30 September (1852) waarin die saak pertinent genoem word, gaan prof. Engelbrecht stilswyend verby. Pijnappel vermeld die saak op die volgende wyse: „Als zij (die Boere) maar niet weten dat V.H. op de komedie heeft gespeeld". (Lauts-Versameling I, No. 82). Pijnappel het Van der Hoff geken onder die naam Van 't Hoff. Wel teken prof. Lauts onder aan die brief aan dat hy dit as laster beskou voor dit bewys is. Maar Pijnappel het nie die minste twyfel nie, en sou so iets nie uit sy duim gesuig het nie."

Maar dr. Pretorius begaan in hierdie aangehaalde gedeelte uit sy pamflet 'n paar ernstige flaters. Hy vermink die aantekening wat prof. Lauts op die brief van Pijnappel gemaak het, en wat as volg lui:

„Tot op bewijs houd ik het praatje over V.D.H. voor laster en *den verspreider voor lasteraar*".

Hierdie laaste paar woorde wat deur my gekursiveer is, is nog steeds van krag! Verder beweer dr. Pretorius sonder die minste bewysgronde dat Pijnappel ds. Van der Hoff onder die naam „van 't Hof"³⁾ sou geken het, waaruit mens dan blykbaar die gevolgtrekking sou moet maak dat ds. Van der Hoff soms in Nederland nog 'n valse naam gebruik het. Maar hierdie bewering van dr. Pretorius is, kort en bondig gesê, onwaar. Die waarheid is, soos blyk uit die briewe van Pijnappel, dat laasgenoemde ds. Van der Hoff in Holland persoonlik glad nie eers geken het nie! Die bewyse hiervoor is die volgende (ek kursiveer telkens): Op 30 September 1852 noem Pijnappel hom in 'n brief aan Lauts „V.H." (Lautsargief I, No. 82); in 'n brief van 17 Desember 1852 skryf Pijnappel aan Lauts dat hy 'n besoek van proponent E. J. W. Koch gehad het wat ook na Suid-Afrika wou gaan en wat wou weet „met welke stukken de heer *van 't Hof* voorzien" was, „waarom-trent ik hem niet kon tevreden stellen" (Lautsargief I, 78); Koch skryf

---

³⁾ Pijnappel skryf „van 't Hof" maar dr. Pretorius maak daarvan „van 't Hoff".

hieroor op dieselfde dag, 17 Desember 1852, aan Lauts dat Pijnappel hom meegedeel het dat hy hiervan „geene nauwkeurige kennis draagt” (Lautsargief I, 258); op 1 Januarie 1853 noem Pijnappel ds. van der Hoff in 'n brief aan Lauts „*Ds. Hoff*” (Lautsargief I, 79); en in 'n brief aan Lauts op 27 Mei 1859 skryf Pijnappel: „In de Zuid-Afrikaan heb ik met veel sympathie het stuk van *v. d. Hoff* gelezen over de Gezangen en Psalmen. Dat bewijst van gezond verstand en bondige redenering aan zijne zijde” (Lautsargief I, 990).

Dus: op 30 September 1852 skryf Pijnappel die naam van ds. Van der Hoff as „*V.H.*”; op 17 Desember 1852 as „*van 't Hof*”; op 1 Januarie 1853 as „*Hoff*”, en op 27 Mei 1859 as „*v.d. Hoff*”. Pijnappel het die naam deur onbekendheid met ds. Van der Hoff dus op vier verskillende wyse geskryf, en nou sou dr. Pretorius kan gaan beweer dat Pijnappel ds. Van der Hoff onder vier verskillende name geken het!

Maar genoeg. Leser oordeel self. Ek lê die pen neer.

S. P. ENGELBRECHT.